

Український народ не здолати загарбникам. Ми переможемо, й університети повернуться до мирного життя. Зміняться формати їхньої роботи, чинники привабливості. Головне — вони будуть пишатися тим, що є українськими університетами, пишатися своїм досвідом стійкості й незламності, роботи в екстремальних умовах, спроможності надавати студентам можливість самореалізації, створення нової освіти і науки, сучасної країни, бути одним з лідерів демократичного світу.

Відомості про автора:

Бакіров Віль Савбанович — доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, член-кореспондент НАПН України; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна; Харків, Україна; bakirov.vil@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5110-3403>.

УДК 378.4.017

DOI:10.30837/nc.2023.3.08

Інституціональне забезпечення розвитку освітніх структур в умовах зростаючої невизначеності

Катерина Астахова

Здається, є всі підстави для ствердження: країна та всі її інститути, без винятку, опинилися в ситуації, з якою ніхто ніколи не стикався. Воєнна агресія з усіма її проявами перекреслила можливість спиратися на будь-який досвід попередників. Немає такого досвіду. Ми вперше потрапили до реальності, коли випробування такої сили торкається і всіх разом, і кожного. Викривлюються перспективи, якщо взагалі можна казати про їх наявність. Життя стає плоским, бо турбують виключно новини та прості переживання. Але є необхідність збереження здатності до спротиву та — головне — до дії. Важливо зрозуміти що відбувається, через який етап проходимо і, відповідно, які є варіанти розвитку, що можемо

контролювати, а що — поки — ні. Потрібна максимальна свідомість.

Нові соціальні виклики призвели до переформатування всього для всіх. Нова реальність жорсткіша за все, що турбувало до лютого 2022 року. Але разом із терпимістю до невизначеності, здається, виявляється нагальна потреба у пошуку ресурсів для подальшого розвитку. Освіта в цьому плані не є виключенням, бо саме вона опинилася на вістрі трансформацій. Всі перетворення, що спіткали систему в цілому та кожен заклад окремо, змінили звичні речі, і повернення до минулого стану не буде. Йдеться не стільки про втрати матеріально-технічної бази, хоча вони жахливі, скільки про зміну умов та парадигм, в яких буде надалі рухатися інсти-

тут освіти країни, окремі регіони, міста, конкретні навчальні заклади. Перш за все виникає потреба розуміння необхідності формування преадаптивних механізмів. Саме преадаптивних, бо адаптуватися і запізно, і неконструктивно. Стратегічні вектори повинні бути спрямовані на випередження ситуації, а не тільки на відновлення та відбудову зруйнованого.

Достовірної статистики відносно стану вітчизняної системи освіти сьогодні немає. Найближчим часом вона з'явиться, бо без неї впевнено рухатися вперед неможливо. Але поки йде війна спиратися можна лише на офіційні дані попереднього періоду.

З 2015 до 2018 року контингент учнів загальноосвітніх шкіл України зростав до показника 4 млн. 042 тис. На останній довоєнний рік — 2021-й — 4 млн. 222 тис. Потім демографічна ситуація дозволяла спрогнозувати поступове зменшення чисельності учнів. На 2025 рік очікувалося 3 млн. 700 тис. [1]. Крок не у прірву, а у нову реальність. Перш за все для вищої школи, яка почала відчувати ці зміни і готувалася до них.

Війна призвела до нечуваної одночасної масової міграції населення в межах країни та за кордон. За різними даними близько 2,5 млн неповнолітніх виїхали з країни через повномасштабну агресію РФ. Офіс віце-прем'єра України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції констатував, що наприкінці літа за межами країни знаходилося 2 млн. 331 тис. дітей. Левова частка — школярі [2].

Ще доведеться з'ясувати реальну картину зміни контингенту учнів загальноосвітніх шкіл. Але вже зрозуміло, що система вищої освіти країни зазнає втрат чисельності майбутніх абітурієнтів в декілька разів більше, ніж за довоєнними розрахунками. І це вимагатиме швидкого реагування та нетрадиційних рішень: з одного боку, треба зберегти вітчизняний сектор університетської освіти, а, з іншого, адекватно зреагувати на важкі зміни. І не лише статистичні. Значна кількість студентів теж опинилася за кордоном.

Яка частка з них повернеться, а яка продовжить навчання в університетах інших країн — питання відкрите. Міжнародна конкуренція для українських вишів миттєво загострилася. І вона досить швидко призведе до відчутної стратифікації вітчизняних університетів.

Проблеми відтоку здібних абітурієнтів існували і раніше. Але зараз країни із успішною економікою та розвинутою системою освіти отримали додаткові можливості акумулювати у себе кращі інтелектуальні ресурси через запрошення та утримання талановитих абітурієнтів, які опинилися поза межами України через воєнну агресію. Цей феномен вже «охоплено» громадською думкою, але його осмислення ще не перетворилося на підставу для прийняття стратегічних рішень.

У останнім часом визначення «бідні держави» поступово в літературі замінюється на «країни з дефіцитом інтелекту». Державам з недостатньо розвинутою освітою чи низькими економічними показниками все складніше витримувати змагання за інтелектуальні ресурси, що в перспективі призводить до подальшого зростання економічного та соціального відставання. Необхідно визнати масштабність та неминучість цього ризику в умовах, що склалися. Тим паче, що країни-реципієнти зможуть досить довго використовувати важелі «зарплатного підігріву» задля утримання елітної робочої сили на власних ринках. Так чи інакше, але виклик сформувався і шукати відповіді на нього доведеться дуже швидко за відомим правилом «виклик — відповідь», коли суспільство, вирішуючи чергову проблему, що постала перед ним, переводить себе в більш високе та більш бездоганне, з точки зору ускладнення структури, становище [3].

Все вищенаведене безпосередньо стосується і провідного освітнього центру Східної Європи — Харкова, який опинився у зоні бойових дій з перших днів війни та перебуває у небезпеці станом на 2023 рік. Умови «прифронтового міста», значні втрати матеріально-технічної бази, виїзд

викладачів та студентів — все це вкрай негативно вплинуло на перспективи студентської столиці.

І рішення щодо її збереження та розвитку повинні знаходитися поза межами виключно емоційних та поверхових. Існують реальні ризики простих схем, тому необхідно знаходити рішення поза колією трендів.

Привабливість Харкова як провідного освітнього центру об'єктивно знижується. Це даність, яку неможливо ігнорувати. Перспективи зниження ролі міста на освітньому полі вкрай реальні: Харків знаходиться дуже близько від кордону з рф, пошкоджено значну частину навчальних закладів, існує реальна загроза втрати відомих наукових шкіл через виїзд науковців, руйнування обладнання та ін. Перелік проблемних зон та негативних проявів можна було б продовжувати.

Але, здається, більш конструктивним є пошук «точок зростання», спираючись на які, можна з обережним оптимізмом дивитися у майбутнє студентської столиці.

По-перше, це якість людського капіталу, яким володіє місто. По-друге, унікальний імідж та авторитет Харкова, який набув незвичних рис під час війни, але всі вони склали «додану вартість». По-третє, визнання міста як провідного освітнього центру міжнародними партнерами, допомога яких виявиться досить впливовою. По-четверте, традиційне єднання освітньої та наукової спільноти міста. По-п'яте — університетський сектор може проявити себе для Харкова своєрідним містоутворюючим фактором, який на деякий час врівноважить втрати промислового та транспортного секторів. Є й достатньо нові впливові фактори, які дозволяють дивитися на перспективи розвитку вищої освіти у місті з позитивної точки зору. Це, перш за все, потужний, згуртований та мобільний ІТ-сектор, який утворився у Харкові і може відіграти своєрідну роль «локомотиву» для розвитку сучасної університетської освіти. Перш за все у напрямку використання нових систем «доставки освіти».

Не слід ігнорувати і інфраструктурні переваги міста, яке історично було та залишається потужним транспортним вузлом. Ці та інші умови можуть реально вплинути на збереження Харкова як студентської столиці України, провідного освітнього центру Східної Європи. Чи буде цього достатньо і що необхідно для реального використання наявного потенціалу — питання нелегке.

Перелічені моменти потребують, в першу чергу, інституціонального забезпечення та політичної волі. Самотужки проекти такого масштабу реалізувати практично неможливо. Необхідною здається умова переплетення місцевої ініціативи та рішень на рівні держави. Виключно по такій «вулиці з зустрічним рухом» можна досягти мети.

Завдання вкрай важке. Але складність не означає, що треба відмовитись від намагань.

Є необхідність працювати на випередження, а не відповідати на виклики крок за кроком.

Що вже наступного навчального року могло б, здається, вплинути на вибір абітурієнта на користь Харкова:

- збереження та розширення преференцій для абітурієнтів, які вступатимуть до ЗВО міста;
- об'єднання зусиль держави, освітнього сектору, ІТ структур задля забезпечення учнів та вчителів загальноосвітніх шкіл, студентів пристроями, необхідними для забезпечення навчального процесу у форматі онлайн на сучасному рівні;
- виважена підтримка державною владою, керівництвом області та міста намагань університетів посилити впевненість абітурієнтів та їхніх батьків у спроможності Харкова забезпечити якісну освіту;
- здатність університетів міста перейти від гострої конкуренції до кооперації, спрямованої на рішення загально значущих питань.

Безумовно, розбіжності інтересів різних груп стейкхолдерів у сфері освіти — предмет окремої розмови та аналізу. Але

подолати чи пом'якшити ці протиріччя прийдеться.

Якщо серйозно розглядати намагання Харкова зберегти та розширити статус провідного освітнього центру з загальнодержавних позицій, то слід зазначити — інтелектуальний потенціал у сучасних умовах повинен розміщуватися територією країни якомога рівніше. Саме за цих умов відбуватиметься помітне економічне зростання та системне покращення якості людського капіталу. І це одна з ключових інституціональних вимог забезпечення розвитку сучасної освіти. Для цього потрібен соціальний контракт між університетами та суспільством, якому ще доведеться зрозуміти, що університети не тільки являються носіями академічних традицій та громадської ефективності, вони володіють неосяжним потенціалом інновацій та нестандартних ініціатив. Їх визначення, крім того, не тільки задовольняти потреби суспільства, а й брати на себе відповідальність за формування нових статусів та смислів. Запорукою конкурентоспроможності університетського Харкова можуть бути

не одна-дві геніальні ідеї, а здатність поставляти їх із завидною регулярністю, постійно враховуючи при цьому зовнішньо-системні та внутрішньосистемні фактори. Головне — знайти нову ідентичність. Всі ці питання управлінцям освітою та харківській академічній спільноті доведеться осмислити, бо сегментовані рішення у дусі «кожен сам за себе» не дозволять отримати бажаний результат.

Література

1. МОНУ (2022). Освіта України в умовах воєнного стану [online]. Київ Available at: <http://surl.li/cxswm> [Accessed 24 Dec. 2022].
2. *Interfax-Україна* (2022). У результаті війни 43 % українських дітей навчаються за кордоном — ЦЕС [online]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/general/879277.html> [Accessed 24 Dec. 2022].
3. Губанов М. Виклик Аполлона як стимул розвитку освіти // Вісник вищої школи. 2014. №5. С. 19–23.

10.02.2023

Відомості про автора:

Астахова Катерина Вікторівна — доктор історичних наук, професор, ректор; Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»; Харків; Україна; rector@nua.kharkov.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6973-2152>